

”En historisk resa på Söderåsen”

Kulturmiljövård Beskrivning

Stora delar av Söderåsens natur- och kulturlandskap är idag ett resultat av 1000-årig odlarmöda. Gamla och nya kulturspår finns spridda över hela åsen. De berättar om hur människan levt och format landskapet på Söderåsen. De flesta spår vi ser idag är från medeltiden och framåt.

Naturförutsättningar för mänsklig boning

Söderåsplatåns sura gnejsberggrund och tunna moränjordtäckte gör den mest lämpad för skogsbruk och djurhållning. Många av de äldsta boplatserna ligger på eller i närheten av de isälvsavlagringar som finns runt åsen. Dessa lätta jordar som var väl-dränerade och lättbrukade lämpade sig väl för husplacering och den tidens enkla

redskap. Naturens resurser styrde alltså var de första människorna bosatte sig och hur de brukade jorden.

Bondestenålder (4000 f kr - 400 f kr)

Söderåsresan börjar redan på bondestenåldern då människan blev bofast och började odla. Från den tiden har man funnit lösa fynd som t ex. rester av stenyxor och stenklubbor. Huggspår har hittats i sandstensblock i Ugglerödsdalen. Människorna valde i första hand att bosätta sig utmed Vegeå och Rönneå och endast enstaka familjer sökte sig upp i Söderåsens otillgängliga skogsland.

Bronsålder

På bronsåldern (2000 f kr-400f kr) när människorna blev fler röjde man fram ny åkermark genom svedjning och röjning. Detta s.k. vandrande åkerbruk gav en röjgödslingseffekt vilket var den tidens gödselteknik. Innan man sådde rensades dessa marker på sten och lades i odlingsrösen eller röjningsrösen. Inom den blivande nationalparken på Söderåsen ligger två grupper av odlingsrösen i slutningen som är daterade från denna tid

Ruinerna efter Båvs hus i Båvs hage

Kulturmiljövård

På Björnåsplatån, vid Maglaby och vid Västra Sönnarslöv ligger gravhögar samlade i grupper.

Enstaka bronsåldershögar ligger runt hela Söderåsen, ofta i anslutning till bebyggelse som t.ex. Åvarp, Klövahallar, Böketofta och Skäralid.

Järnålder

Den gamla bokskogen som fått stå kvar i sprickdalarnas brantaste partier har säkert sitt ursprung från järnåldern (400 f. kr- 1050 e .kr.). Klimatförsämringen gjorde boken konkurrenskraftig mot ädla lövträd såsom alm och lönn.

I sluttningarna bedrevs jordbruk på terrasserade åkrar vilket var ett sätt att undvika jordflytning och hushålla med näringen. En del av dessa fossila åkersystem är fortfarande synliga på åsen.

Stensträngar som var den tidens djurstängsel finns bl.a. kvar på norra åsslutningen.

En intressant fornlämning är treudden vid Magleröd. Den tros antingen ligga i närheten av en gravplats eller markera gränser i landskapet.

Väster om Slättåkra finns det rester efter en domarring som bestått av 9 stenar. Denna fornlämningstyp tros vara gravar.

Med hjälp av ortsnamnskronologi kan man göra en ungefärlig uppskattning av hur gammal en boplats är. Vanliga platsnamn på och vid åsens fot är namn som slutar på -arp, -torp, -red och -röd. Dessa namn var vanliga under sen järnålder eller tidig medeltid. Slutleden by och stad härrör också från denna tid. Av detta kan man antaga att de första åsborna började flytta samman i små byar. Stenestads kyrka har sitt ursprung från 1100-talet. Innan kyrkan kom på plats kan här ha varit en gammal kultplats. En halsring av guld har hittats här och daterats till denna tid.

Historisk tid

De flesta byarna och ensamgårdarna på Söderåsen bildades dock innan pestens härjningar på 1300-talet då befolkningen var talrik. Byar som bibehållit sin gamla radbystruktur med husen längs med en bygata är bl.a. Åvarp och Maglaby. Vid dessa byar finns också rester kvar från det odlingsystem med inägor och utmark som bedrivits i 2000 år. I Åvarp ligger den gamla betes-

Utdrag av Gerhard Buhrmans karta från 1684.

marken (utmarken) invid bygatan. Här växer arter såsom jungfrulin, svinrot och stagg vilka alla indikerar på lång kontinuitet i skötsel. Stenestads fälad är också en rest från utmarken runt byn. Ängen som tillsammans med åkern utgjorde inägomarken var födobasen i det gamla bondesamhället. I Maglaby slår byborna en gammal slätteräng varje år. Här växer typiska slätterväxter såsom smörboll, brudbröd och ängsskallra.

Många av de röjningsrösen som man stöter på i skogarna och på betesmarkerna tros vara en rest från denna nyodlingsperiod.

Man kan också ha utnyttjat äldre rösen och byggt på dessa.

På Gerhard Buhrmans gamla karta från 1684 framstår ”Söndra åsen” som en närmast obruten skogsbygd. ”Bökeskogh” var den dominerande skogstypen. En del ek ingick och på fuktiga marker växte surskog som bestod av al, björk och pil. Skogen var då som nu en viktig inkomstkälla.

Bönderna fick dock inte fritt förfoga över bok- och ekskogen utan det krävdes tillstånd från kronan. I ett kungabrev från 1526 fastställs hur Åvarp och Norra Vrams bönder fick nyttja skogen. ”Fri fädrift, Ållon för deras hemfödda Swin och skoghygge till eldebrand, gerdsléfång och byggningstimmer”. De bönder som fortfarande fick förfoga över skogen sålde skogsprodukter till slättbönderna. En annan inkomstkälla var att låta slättbönderna släppa sina svin i bok- och

ekskogen. De stora oljerika ollonen var utmärkt föda för svin och när det var goda ollonår kunde svinen livnära sig hela vintern ute i skogen. Svinens bökande i skogen var också en bra markberedning för bokföryngringen.

Denna tids skog såg dock inte ut som dagens tätslutande bok och ekskog. Träden stod glesare och var lägre och krokigare. Flera alkärr och Åvarps linde är rester från ett medeltida skottskogsbruk. När man skördade träden vid basen slog de rotskott och byggde upp en sockel. Beskärning skedde med 5 till 10 års intervall och träet användes främst till stängseltillverkning. Ett 20-tal alskogar på åsen är idag rester från skottskogstiden.

Från denna skogsrika period härstammar många hus som är byggda i skiftesverk av ek. Enstaka gamla levande ekar kan också vara från denna tid, s.k. evighetsträd.

Från 1600-talet härstammar flera kvarnar och kvarnmiljöer. Klövamölla är en kvarnmiljö som fortfarande är i bruk medan Åkarpsmölla är i behov av restaurering. Smörmöllan är en gammal kvarn vid Hallabäcken, som inte är i bruk idag. Rester efter kvarnar som tillkommit senare finns bl.a. i lilla Klåveröd, Båv och vid Dejebäckens ingång.

På 1700-talet ökade befolkningen och Söderåsen övergick till ett mer utbrett utmarksområde. Den stora skogsbristen runtom åsen orsakade ett stort tryck mot åsens skogar. Kronan tar ek och bok till skepps- och fästningsbygge och bönderna släpper fler djur på skogsbete vilket går hårt åt föryngringen.

De milslånga stenmurar som sätter sin prägel på Söderåslandskapet idag är från denna tiden. De berättar att behovet ökade av staket för att markera ägo gränser, för att stänga ute djuren från planteringar och inägomark samt att stänga inne djuren i en betesmark. Tidigare då det fanns gott om virke så byggde man staket av trä s.k. risgärde. Virkesbristen gjorde också att man fick bygga hus med korsvirkesteknik där största delen av väggarna utgjordes av lersten och tegel.

Runt en gammal ensamgård vid Söderåsens slutningar kan man hitta flera kulturspår från det gamla bondesamhället.

Märgelgraven försörjde åkern med kalkrik lera eller användes leran till lerstenstillverkning. Linet hade en central roll för allt självhushåll på åsen. Flera gårdar på åsen hade en linbastu där man torkade linet. En del har restaurerats och andra finns bara kvar som ruiner.

En del stenmurar markerar fågator där man vallade djuren upp på utmarksbetet. Andra stenmurar är gränser runt trädgården med gamla fruktträd och odlingslotter. Stensatta vattenbrunnar och vattenhål är vanliga på gårdarna på åsen.

Linden och lönnen var 1700- och 1800 talets vård- och alléträd på åsen. Lind, lönn och ask var också begärligt lövfoder för djuren. Rester från hamlade (beskärda) träd finns kvar runt en del gårdar. Husen värmdes upp med bokved eller torv.

På utmarken topphögg man boken på fyra meters höjd och använde den lättklivna boken till brännved. Enstaka topphuggna bokar finns fortfarande kvar i extensivt skötta lövskogar.

Torv bröts på mossarna eller i kärren. Den ältades och torkades innan den användes som bränsle. Spår efter torvgravar finns fortfarande kvar på Traneröds mosse och Eninge mosse.

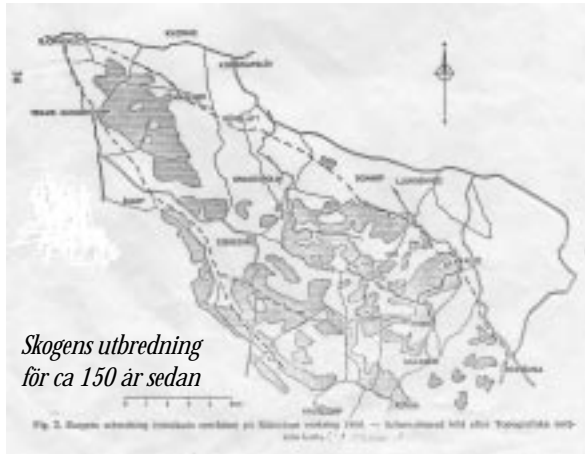
Ängen var åkers moder och en central brukningsenhet på den gamla gårdens inägomark. Slätter i kombination med lätt bete har skapat ängens artrika växtsamhällen. Idag sköts fem ängar runt åsen genom slätter. Spår efter ängar hittar vi också på betesmarker med gamla slätterväxter och skogar med stor artrikedom.

I slutet av 1700-talet genomfördes storskiftet på många platser på åsen. Det var främst utmarken som skiftades.

Rekognoseringskartan från 1812 berättar mycket om hur landskapet såg ut innan enskifte och laga skifte genomfördes. Söderåsen var fortfarande en glesbygd. I Stenestad fanns bara fem hemman och en kyrka.

Intressant är det gamla vägsystemet. Stenestad är precis som idag ett vägskäl med vägar till alla socknar och ensamgårdar i trakten. Gamla vägdragningar finns kvar i skogarna. En del vägar gick över vattendragen och på flera platser ser vi rester av dessa vad. Hålvägar är äldre vägar som bildats genom människors och hästars

Kulturmiljövård

tramp. Rester av dessa kan man se på flera platser på åsens sluttningar. Skogen dominerade fortfarande på åsen och de öppna markerna fanns runt gårdarna.

Under 1800- talets första hälft skiftades jorden på och närmast åsen. Att samla marken i större odlingsenheter var en nödvändig rationalisering för att kunna föda en växande befolkning. Stora gårdar delades upp i mindre gårdar eller torp. En del gårdar flyttade också ut från byarna så att det blev lättare att samla marken i närheten av sig. Behovet av ny mark ökade och små odlingslotter, lyckor odlades upp i utmarken. I skogarna ser man spår efter denna lyckodling genom små inhägnade stenfria ytor som ofta ligger i anslutning till gammal bebyggelse. Flera av de torpruiner som finns spridda över hela Söderåsen härstammar från denna s.k. torpartid.

I en beskrivning från 1873 kan man utläsa hur betet påverkade Söderåsens skogsbygd. ”Åsen är till största delen skoglös, ljungbevuxen och översållad med stora stenar och odlad endast på smärre fläckar omkring den på densamma liggande gårdarna. Den nordvästligaste delen och uti Skäralid är skogsbevuxen”. Skogsbygd hade bytts ut mot risbygd. Landskapet mellan skogen och plogen satte sin prägel på Söderåsen. 1860 är den tid då Söderåsen var som öppnast.

Skiftets genomförande var början till stora förändringar av landskapet. Införande av konstgödning i slutet av 1800-talet medförde att nya marker togs i bruk för odling. Ängen fick ge vika för den mer produktiva slättevallen.

Kongaö och Gillastigs fälad dikades ut för att odlas upp och många åar började rätas för att vinna ny jord.

Nyplantering av skog och förbud mot skogs-bete var några av de skogsåtgärder som gjordes för att återskapa en produktiv skog. Granen gjorde sitt intåg på Söderåsen. Den var så exotisk när den kom att många planterade den vid sin gård. I slutet av 1800-talet började man odla karp i nygrävda dammar.

På en resa i början av 1900-talets Söderåsen möts man av ett landskap där jordbruk och skogsbruk upptar vardera hälften av markanvändningen. Till häst går färden från Kågeröds tågstation upp på den nydragna grusvägen till Stenestad. I sluttningarna bildar boken tätslutande skogar. Boken är det dominerande trädslaget på åsen. Vid Finnstorps Karpdammar görs en paus vid caféet. Uppe på platån öppnar sig landskapet med åker och betesmark. Från Stenestad har man utblick både mot Dragesholm i norr, Magleröd i öster, Smedjebacken i söder och Löka-gården i väster. Stenestad är en by med kyrka, handelsbod och två skolor. Färden går vidare till Klåveröd. Det tar en timmes tid för vägen är krokig och väggrindarna många. Hövagnarna går tätt mellan hårdvallsängen och gården Gryteröd. Dikesrenen lyser gul av svinrot och många andra slätteväxter. Efter en timmes färd är man framme vid Klåveröd som hyser inte mindre än 125 personer. Mejeri, handelsbod, toffelmakare, smed och skola finns vid denna tid. Utmed Ljungbyhedsvägen har stora planteringar gjorts av åsens nya trädslag, granen. Färden går tillbaka till byn och vidare på socken- och kyrkvägen mot Konga. På backkrönet ovanför byn ligger två av byns stora gårdar. I beteshagarna framför husen går gårdshästarna och betar. Mjölkbordet vid infarten till den ena gården berättar att gården håller kor. Nedför backen går färden igenom en tätslutande bokskog. Men snart kan man ånyo blicka bort över ett öppet åkerlandskap mot säteriet Kongaö. Åkern är nu den vanligaste brukningsenheten inom jordbruket. Många ängar och delar av betesmarken har odlats upp medan sämre fäladsmark planterats med skog. I Konga ligger fortfarande husen kvar i byn efter enskiftet. Det är bara jorden som samlats och lagts runt

Fägata - ett viktigt kulturelement från ett äldre jordbrukslandskap

Konga gård. Norr om byn ligger Konga lund som legat här i alla tider och fungerat som jakt- och ollonskog åt Knutstorps ägare.

Gör man samma resa i slutet av 1900-talet möts man av ett landskap där skogen återerövat herraväldet över de öppna markerna. Landskapet har förmörkats. Med bil går färden från Kågeröds busshållsplats på den asfalterade vägen upp till Stenestad. I sluttningarna växer bok och gran. Boken är fortfarande det dominerande trädslaget i sluttningarna medan granen dominerar på platån. Vid Finnstorps fiskdammar stannar man och intar sin egen fika på rastplatsen.

Uppe på platån öppnar sig landskapet. Från Stenestad har man utblick men idag är sikten inte så lång pga. att granskog planterats på flera betesmarker runt byn. Kyrkan har fortfarande en central plats i byn. Ett café och en handelsträdgård finns utmed bygatan. Skolorna har blivit bibliotek och bostäder. Handelsboden har lagts ned. Färden går vidare till Klåveröd och idag tar den bara 7 minuter. Första biten är rak och hela sträckan är asfalterad. Inga farthinder på vägen och i dikesrenen växer bara hundkex, smörblomma och hundäxing. I Klåveröd har den fasta befolkningen minskat till cirka 25 personer och det är bara en bonde som brukar den öppna jord som finns kvar. Den gamla skolan används som

keramikverkstad och andra serviceinrättningar finns inte kvar. Den gamla granskogen utmed vägen till Ljungbyhed har blåst ner i årets storm. På backkrönet ovanför byn har man planterat gran. Granen döljer både ruinerna efter den ena storgården och inblicken till den andra. På vägen ner genom bokskogen mot Konga ligger en fritidsby. Vägen fortsätter sedan förbi täta granplanteringar. Några få utblickar har man vid vissa gårdar där man fortfarande brukar jorden. I Konga är den gamla skolan samlingslokal för sockenborna. Konga lund finns fortfarande kvar med unga och tätväxande bokplantor mellan de mycket gamla bokarna.

Sammanfattningsvis kan man säga att viktiga händelser som skapat dagens landskap är 1800-talets skiftesreformer, användningen av fossila bränslen, konstgödselanvändningen och granskogsbruk.

Naturbetesmarken - den kanske äldsta kulturmarkstypen. Den är värdefull både som natur- och kulturmiljö.

Kulturmiljövård

Betesmarkerna på Söderåsen är en viktig kulturprodukt med lång tradition på Söderåsen. De är också viktiga element för skönhetsupplevelsen i landskapet.

Analys

hot och möjligheter

På hela Söderåsen finns kulturlämningar och kulturmiljöer som är värda att bevara och utveckla. Ofta har dessa också stora naturvärden. Hoten mot dessa värden kan vara skogsbrukets avverkningsmetoder, jordbrukets behov av ny mark, bredbandsutläggning, nybyggnationer och slitage efter någon fritidsaktivitet. Det viktiga är att man verkligen tar hänsyn till kulturmiljövärden vid förändring av markanvändningen.

Kulturspår och kulturmiljöer med höga värden på Söderåsen

De kulturspår och kulturmiljöer som räknas upp nedan kan också finnas med på listan med värdefulla naturobjekt:

Odlingsrösen från olika tidsepoker

Gravhögar, terrasserade åkersystem, skålgropar i stenar

Stensträngar, domarringar och treuddar

Stensatta källor och vattenhål

Gamla jordkällare

Stenmurar av olika ålder och med olika uppgifter t.ex. fägator

Ruiner efter torp och annan gammal byggnad t.ex. brytestuga, svinfälla och djurstall.

Rester efter inhägnader såsom planteringshagar och åkertegar

Evighetsträd, vårdträd, gamla träd som är betespåverkade eller topphuggna.

Gränsmarkeringar

Sägenomspunna företeelser som tex trollboken och trollstenen

Märgelgravar

Alléer

Åvarp och Maglabys radbyar med intilliggande naturmiljöer.

Åvarps linde (skottskog av lind)

Båvs gårds inägor och utmarker.

Ett av Söderåsens många odlingsrösen.

Stenestads kyrkby, Klåveröd och Konga kyrkby med intilliggande naturmiljöer.

Konga Lund (gammal bokskog)

Vrams Gunnarstorp med renässanspark.

Romantisk park bakom Vrams Gunnarstorps slottsmiljö med typiska inslag som ringlande gångsystem, gamla lärkträd, trappstegsformade bäckfäror och siktgator mot slottet.

Hjortahägnat

Dragesholms säteri

Kongaö säteri

Knutstorps borg med intilliggande solitära ekar och ekhage

Grindhus med tillhörande åker och utmark

Lilla Klåveröd. Torpmiljö med gammalt odlingsystem och kvarnmiljö.

Gamla ruiner efter den gamla Oregården.

Ensamgårdar med bytomter och restbiotoper från gammalt odlingsystem (ca 20 st. runt åsen).

Klövamölla med intilliggande dämme.

Åkarpsmölla kvarnmiljö och omgivande fuktängar

Vegetationstyper med lång kontinuitet som bl.a. finns i naturbeten och slätterängar. I vissa dikesrenar finns också växtsamhällen med lång kontinuitet.

Gamla vägsystem eller vägar tex. gamla Stenestadsvägen mot Kägeröd, vägen från Knutstorp över Klåveröd till Ljungbyhed som är en gammal pilgrimsväg till Herrevadskloster och gamla kyrkvägen från Bauseröd till Stenestad. Även gamla brukningsvägar är viktiga. Speciellt de som är stensatta.

Fiskedammsystem som tex. Finnstorpsdammarna och Maglaby mad.

Miljöer med tydliga spår efter utskiftning av gårdar och hus som Kärreberga by och Stubbarödsdalen.

Rester efter dansbanemiljöer i Klövahallar och nedanför Magleröd.

Stugbymiljöerna från efterkrigstiden vid Klåveröd, Kärreberga och Högalid.

Kulturmiljövård

Nationella kulturmiljö- och miljö kvalitetsmål

De nationella målen för kulturmiljövården är:

- bevara och levandegöra kulturarvet
- syfta till kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön
- främja den lokala kulturella kontinuiteten
- möta och hindra hotet mot kulturmiljön
- bidra till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang

Nationella miljö kvalitetsmål

Kulturvårderna på Söderåsen berörs av alla miljö kvalitetsmålen utom de som handlar om hav i balans och storslagen fjällmiljö.

Kulturlämningar och kulturmiljöer skyddas eller kan skyddas av flera lagar. Kulturmiljölagen, Miljöbalken, kap 7§ 9 kulturresevat, § 10 naturminne och § 11 biotopskyddet.

Allmänt biotopskydd gäller redan för vissa kulturspår i det öppna landskapet såsom alléer, pilevallar, stenmurar, odlingsrösen, åkerholmar, småvatten och källor

Ställningstagande förslag till åtgärder

För att nå de nationella målen bör kommunerna:

- starta projekt där de boende tillsammans med hembygdsföreningarna på Söderåsen gör program för bibehållande och utveckling av kulturmiljöer på Söderåsen. Detta bör ske i samarbete med sakkunniga,
- ta fram ett kulturmiljövårdsprogram om hur man säkerställer kulturminnen på åsen,
- sprida kunskap om vilken fantastisk levande historisk lärobok Söderåsen är för skolorna runt om åsen. Detta kan göras genom att man tar fram en handledning om vad kulturspåren berättar i landskapet,
- göra vissa kulturmiljöer tillgängliga för besökare genom att bl.a. utveckla aktiv information. Denna kan innehålla fakta och restriktioner,
- ta fram ett förslag på vilka kulturmiljöer som kan säkerställas som kulturresevat.